

ФРАЗЕОЛОГЕМА «ВОВК» У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Галина ФІЛЬ,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) filgalina1955@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9668-6849>

Ірина ПАТЕН,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) irynapaten@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/000-0001-8706-6149>

Research ID: N-6942-2018

У статті проаналізовано усталені вирази української та польської мов з фразеологемою «вовк» в етнокультурному аспекті, функціонування котрих свідчить про етнічну близькість обох народів, зв'язок із всесвітніми культурними процесами, частиною яких вони є; зазначено, що зоонімному компоненту у складі фразеологічної одиниці характерна національно-культурна специфіка; підкреслено, що джерелами національно-специфічних особливостей фразеологічних одиниць із компонентом-зоонімом слугують відмінності тваринного світу, інтелектуальні та моральні якості людини, характер її трудової діяльності, історичні умови формування мови; встановлено, що в носіїв української та польської мов усталені вирази із фразеологемою «вовк» вербалізують в основному негативну семантику – ворожість, жадібність, жорстокість, злість, кровожерливість, лицемірство, підступність; з'ясовано, що одні й ті ж явища дійсності у двох різних мовах мають подібні й відмінні національно-культурні характеристики.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фразеологічний фонд, фразеологічна система, зіставний аспект, національно-культурна специфіка, етнокультура, семантика, конотативне значення.

PHRASEOLOGEM “WOLF” IN THE STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE UKRAINIAN AND POLISH LANGUAGES: ETHNO-CULTURAL ASPECT

Galyna FIL,

Ph.D. in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) filgalina1955@gmail.com

Iryna PATEN,

Ph.D. in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) irynapaten79@gmail.com

The established expressions of the Ukrainian and Polish languages with the phraseological unit “wolf” in the ethnocultural aspect has been analyzed in the article; the functioning of these units indicates the ethnic closeness of both peoples, the connection with the global cultural processes of which they are a part; it has been stated that the zonymic component in the phraseological unit is characterized by national and cultural specificity; it has been emphasized that the sources of nationally specific features of phraseological units with a zonym component are the differences of the animal world, the intellectual and moral qualities of a person, the nature of his labor activity, and the historical conditions of language formation; it has been established that among speakers of the Ukrainian and Polish languages fixed expressions with the phraseological unit “wolf” verbalize mainly negative semantics – hostility, greed, cruelty, anger, bloodthirstiness, hypocrisy,

treachery; it has been found that the same phenomena of reality in two different languages have similar and different national and cultural characteristics.

The purpose of the article is to reveal the structural and semantic features of phraseological units with the lexeme-component wolf, selected from modern phraseological dictionaries of the Ukrainian and Polish languages and to determine their role in expressing the ethnoculture of a particular people.

A detailed structural-semantic study of the established expressions of the Ukrainian and Polish languages in the ethnocultural aspect clearly testifies that the phraseological unit wolf evokes mainly negative images in the minds of a certain people and is associated with cruelty, greed, gluttony, hypocrisy, anger. The common and distinctive features in the structures of phraseological units of both languages is determined not by the properties of animals, but by their stay in the environment of a particular people, similarities and differences of national-historical conditions of life, mental, psychological and social features characteristic of a certain people and culture in general.

The analysis of established expressions with the phraseological unit wolf in both studied languages indicates an interesting prospect for further research of their internal form and connotative meanings in a comparative aspect in other languages (Ukrainian, English, German, French).

Key words: *phraseological units, phraseological fund, phraseological system, comparative aspect, national and cultural specificity, ethnoculture, semantics, connotative meaning.*

Постановка проблеми. Фразеологічні одиниці із зоонімним компонентом в українській та польській мовах прямо чи опосередковано своїми конотаціями пов'язані з етнокультурою народу. Вони відображають процес розвитку культури того чи того народу, і, як зазначають В. Мойсюк та Н. Луцик, «акумулюють національні знання, слугують проміжним елементом у дослідженні національної картини світу та її відтворення у мовній свідомості, будують різні світи та відображають динаміку руху людської життєдіяльності» (Мойсюк, 2021, с. 159).

Аналіз досліджень. В останні десятиліття фразеологічні одиниці із зоонімним компонентом досліджувалися на матеріалі української, польської та інших слов'янських та неслов'янських мов. В українській лінгвістиці цій проблемі присвячене дисертаційне дослідження Г. Онурійчук «Лінгвокультурологічний потенціал української етнофразеології: асоціативне поле «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ», а також наукові праці І. Голубовської, Г. Доброльожі, В. Руснак, О. Левчук, Ю. Маркітанова та ін. Зоонімну лексику у фразеологічних одиницях польської мови обстежували Я. Анусевич, Й. Гурбіш, Є. Бартмінський, а також українські дослідники А. Болотнікова, А. Лотош, Ю. Сагата, Л. Скрипник, М. Пасюківська та ін. У зіставному аспекті стійкі сполуки із зоонімним компонентом були об'єктом дослідження Н. Башук («Фразеологізми із зоонімним компонентом в німецькій та українській мовних картинах світу»), Є. Буточкіної і Я. Григошкіної («Зооморфні фразеологізми в англійській та українській мовах»), О. Коваленко і В. Рзаєвої («Функціонування зоосемізмів у фразеологізмах німецької та української мов»). Мовний образ вовка в українській та польській фразеології у порівняльно-зіставному аспекті описала М. Пасюківська, розглянула символіку цієї тварини в її етнокультурному контексті – у міфології та фольклорі. Однак окремі аспекти цієї проблеми залишилися поза увагою.

Мета статті – виявити структурно-семантичні особливості усталених виразів із фразеологемою вовк, відібраних із сучасних фразеологічних словників української та польської мов й визначити їх роль у вираженні етнокультури того чи того народу.

Виклад основного матеріалу. Тваринний світ досить різноманітний, однак як українці, так і поляки мають спільних мешканців за рахунок географічної близькості. Спостерігаючи впродовж великого проміжку часу за природою диких тварин, фіксували закономірності, які поступово закладали у семантику фразеологічних одиниць. Дослідження їх структурно-семантичних особливостей у контексті культури свідчить про схожість усталених виразів, а часом навіть про ідентичність, дозволяє виявити національну специфіку в значенні фразеологізмів із компонентом-зоонімом, яка проявляється у ставленні того чи того народу до явищ навколишньої дійсності.

Дослідниця О. Левченко переконливо доводить, що національно-культурна специфіка фразеології полягає у: 1) способі членування світу, що відображає особливості менталітету (по-перше, явище фразеологічної безеквівалентності, яке не заперечує існування аналогічних вербалізованих значень на лексичному рівні чи у формі невербалізованої фонової

національно-культурної інформації; по-друге, опрацьованість певних концептуальних просторів, тобто існування різної кількості одиниць, що вербалізують концепт у досліджуваних мовах); 2) способів вербалізації (використанні тих чи тих метафоричних принципів, прототипних уявлень); 3) заповненні загалом типової для зіставлюваних мов метафоричної моделі на вербальному рівні специфічними компонентами (наприклад, безеквівалентними словами); 4) відображенні прототипних та стереотипних уявлень у фразеологічних ремінісценціях національних прецедентних текстів (Левченко, 2005, с. 44).

За твердженням О. Семенової, джерелами національно-специфічних особливостей фразеологічних одиниць із компонентом-зоонімом слугують відмінності тваринного світу, особливості життя, характер трудової діяльності, цінності, історичні умови формування мови (Семенова, 2019, с. 113).

Н. Башук та М. Пасюківська також вважають, що зоонімний компонент у складі фразеологічної одиниці має яскраво виражену національно-культурну специфіку, яка визначає його асоціативні зв'язки і дозволяє використовувати такі усталені вирази для характеристики зовнішності, соціального статусу, міжособистісних відносин, поведінки, психоемоційного та фізіологічного станів, інтелектуальних здібностей, відношення до роботи та рис характеру людини та інші якості (Башук, 2020, с. 200; Пасюківська, 2009, с. 15).

Відомий польський мовознавець Я. Анусевич стверджує, що для відтворення цілісного образу певного фрагменту реальності доцільно здійснити порівняльний аналіз з іншими європейськими мовами, а ще важливіше, з мовами, які належать до інших культурних традицій, з метою встановлення подібності у виборі, оцінці, культурному досвіді стосовно того чи того явища (Андрусевич, 1995, с. 118–119).

Фразеологічний фонд як української, так і польської мов широко представлений стійкими сполуками із компонентами-зоонімами – назвами диких тварин. Найбільш численну групу утворюють усталені вирази з фразеологемою вовк – хижаком родини собачих. У фразеологічному словнику польської мови сказано, що *wilk* – *zwierzę drapieżne podobne do dużego psa* (Słownik, 1996, 2, с. 1146).

Вовк «як символ хижацтва, невгамовного голоду», за твердженням В. Жайворонка, є породженням злої сили, творінням Сатани (Жайворонок, 2006, с. 103). Отож, як бачимо, вовка асоціюють з нечистою силою. На думку Г. Онуфрійчук, це пов'язано з тим, що вовк полює у темряві, є підступним та ще й у Повний Місяць завиває (Онуфрійчук, 2016, с. 102).

В українській та польській фразеоструктурах вовк наділений переважно негативними конотаціями, що, безумовно, пов'язується з його природною вдачею (Пасюківська, 2005, с. 32). Образу вовка властиві такі негативні конотації, як: ворожість, жадібність, жорстокість, злість, кровожерливість, лицемірство, підступність. М. Петришин підкреслює, що фразеологема вовк в усталених виразах «символізує знищення, страх, агресію» (Петришин, 2014, с. 164).

Вовк-хижак постійно голодний, тому у свідомості людини утвердився як тварина, яка дуже багато їсть: *голодний як вовк* // *wilczy głód, drapieżny/krwiożerczy/zajadły/zgłodniały/żarłoczy wilk*. Порівняння апетиту з вовчим вказує на його надмірність: *вовчий апетит* // *wilczy apetyt*. Усталені вирази української мови *накинутися на обід як вовки голодні*, *вовка голод з лісу гонить*, *вовк кишки догризає* символізують невгамовний голод, голодне життя, ненажерливість вовка.

«Тривалий час помилково вважали, що вночі вовк виє з голоду, тому вираз *побачити вовчу зізду* й до сьогодні має символічне значення 'заяти голоду, злиднів'» (Енциклопедичний, 2015, с. 138).

На основі символічних характеристик в українській мові виникли стійкі сполуки з фразеологемою вовк, які вербалізують концепт НЕВДЯЧНІСТЬ: *скільки вовка не годуй, він усе в ліс дивиться*; *годуй вовка, щоб він тебе з'їв*, ЖАДІБНІСТЬ: *як (мов, ніби та ін. [голодні] вовки на вівцю*, БАЙДУЖІСТЬ: *хоч вовк траву їж*, ЗЛІСТЬ: *вовче серце*, ПІДЛІСТЬ: *піти вовчою стежкою*.

Блискучі злі очі вовка сприяли функціонуванню в обстежуваних культурах усталених виразів *дивитися/глянути вовком* // *patrzeć/popatrzeć/spoglądać wilkiem, jak wilk komu z oczu patrzy*, тобто 'дивитися неприязно, озлоблено, ворожо, з-під лоба, тримаючи злість на когось'.

Як в українській, так і в польській мовах асоціативні зв'язки цієї тварини з людиною спричинили функціонування фразеологічної одиниці з *вовками жити*, *по-вовчому жити* // *wilkami żyje/żyje*, яку вживають тоді, коли людина, потрапляючи до певного колективу/соціуму починає жити за його законами, переймає їхню поведінку, жести, манери, тобто змінюється у гиршу сторону.

Стійка сполука *вовк в овечій шкурі* // *wilk w baraniej skórze, wilk w owczej skórze* характеризує людину, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри – хитрість, брехливість, підступність, лицемірство: *Tu [Кузьма] musisz być bogobojnym, tichim i smirnym, jak jagnia, щоб не довідався хто, що ми вовки в овечій шкурі* (І. Карпенко-Карпий) // *Po czym w następnym kazaniu odkryte zostało wiernym, iż wilk w owczej skórze zakradł się do owczarni. Ale jeszcze i wtedy nie padło z ambony nazwisko starego człowieka* (Szelburg-Zarebina, Miasteczko aniołów).

У польському фразеологічному просторі вовк постає як досить кровожерлива тварина, яка роздирає і нищить худобу: *bierze wilk i liczone/rachowane*. Найчастіше жертвою вовка є коза: *kozio zdrowie, głód wilczy*. Дослідниця зоонімічної лексики польської фразеології М. Пасюрківська зазначає, що окремі усталені вирази застерігають, що ворожа, хижацька поведінка вовка не залишиться без кари. Пор. укр.: вовка за його вчинки чекає розплата : *віділлються вовкові овечі сльози; смалений вовк; ловить вовк, а як піймають, то шкуру здирають*, пол.: *nosie wilk razy kilka, poniosą wilka, gdy się wilk zestarzeje, skubie go i wrona* (Пасюрківська, 2005, с. 32), *zjadł wilk psa, zjedli potem psi wilka*. Страх, викликаний не тільки виглядом вовка, але і самою його назвою, відображено в польській мові: *nie wywołuj wilka z lasu*, тобто не потрібно провокувати нещастя.

Особливістю поведінки вовка є його виття – неприємний, жакливий, моторошний звук: *ktoś wuje jak wilk*. За народними віруваннями виття вовка бояться навіть найсильніші звірі – вони ховаються й намагаються уникати зустрічі з хижакком. Про що свідчать усталені вирази з фразеологемою вовк у польській мові: *jeleń, kiedy wilka zoczy, od smakowitej paszy od razu odskoczy*. Образ вовка в усталених виразах *вовка бояться – у ліс не ходити* // *kto się wilka boi, niech do lasa nie chodzi* навіює страх.

Для вираження безвихідного, скрутного становища, великого відчаю, розпачу через неможливість що-небудь змінити українці вживають фразеологічні одиниці *хоч вовком вий, хоч вовком труби, вити вовком* (Філь, 2021, с. 8). Специфічним для українців є також усталений вираз *впіймати (піймати, спіймати, вхопити) вовка за вухо (за вуха)* зі значенням ‘виявити сміливість, кмітливість, спритність, уміти використати що-небудь з користю для себе’.

Однак вовкові властиві і позитивні конотації. Як в українській, так і в польській культурах функціонує фразеологічна одиниця *морський вовк* // *wilk morski* зі значенням ‘досвідчений моряк’: *Нам головне – до моря добратися. А там на корабель юнгами влаштуємось, куди хоч попливемо, справжніми морськими вовками станемо* (Ю. Збанацький) // *Wszedł na salę powitany gromkimi brawami... Sprężysty, mocny, uosobienie tego, jak zwykliśmy wyobrażać sobie «morskiego wilka»* (Prz. 76, 1652).

Фразеологема вовк у свідомості українців має позитивну конотацію і в усталених виразах *з’їсти вовка, стріляний вовк, старий вовк* характеризує людину, яка ґрунтовно, до тонкощів вивчила що-небудь, набула великого досвіду в якійсь справі.

Отже, універсальними характеристиками значення фразеологеми *вовк* є три семантичні ознаки: *вовк* – ‘хижа тварина’, ‘ненажерлива’, ‘віє по ночах’.

Висновки. Детальне структурно-семантичне дослідження усталених виразів української та польської мов в етнокультурному аспекті яскраво засвідчує, що фразеологема *вовк* викликає в основному негативні образи у свідомості того чи того народу й асоціюється з жорстокістю, жадобою, ненажерливістю, лицемірством, злістю. Наявність спільних та відмінних рис у структурах фразеологічних одиниць обох мов зумовлена не властивостями тварин, а їх перебуванням у навколишньому середовищі того чи того народу, схожістю та розбіжністю національно-історичних умов життя, ментальних, психологічних і соціальних особливостей, властивих певному народу і культурі загалом.

Аналіз усталених виразів з фразеологемою *вовк* в українській та польській мовах вказує на цікаву перспективу подальшого дослідження їх структурно-семантичних особливостей у зіставному аспекті з іншими мовами – англійською, німецькою, французькою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Anusiewicz, J. (1995). *Językowo-kulturowe definicje znaczeń wyrazów językowych. Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Башук, Н. (2020). Фразеологізми із зоонімічним компонентом в німецькій та українській мовних картинах світу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Філологія», 9 (77), 200–203.*

- Білоноженко, В. (2013). *Фразеологічний словник української мови*. Т. 1.
- Жайворонок, В. (2006). *Знаки української етнокультури*.
- Коцура, В., Потапенко, В., Куйбіда, В. (2015). *Енциклопедичний словник символів культури України*.
- Левченко, О. (2005). *Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія*.
- Мойсюк, В., Луцик, Н. (2021). *Зоосемічний та флоросемічний символи як компоненти фразеологічних одиниць французької мови*. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи, V: Динаміка наукових та освітніх досліджень в умовах пандемії: колективна монографія. 159–168.
- Онуфрійчук, Г. (2016). *Лінгвокультурологічний потенціал української етнофразеології: асоціативне поле «Людина в колі інших істот»* (Дис. канд. філол. наук). Київ.
- Пасюроківська, М. (2009). *Зоонімічна лексика в польській фразеології: склад, семантика, функції*. (Автореферат канд. філол. наук). Київ.
- Пасюроківська, М. (2005). Образ вовка у польській та українській фразеології: етнокультурний і лінгвістичний аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, 16, 29–33.
- Петришин, М. (2014). *Фразеологізми з компонентом-зоонімом у латинській мові*. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*, 692–693, 161–165.
- Семенова, О. (2019). Семантико-прагматичні особливості зоофразеологізмів. *Закарпатські філологічні студії*, 7, 1, 112–115.
- Skorupka, S. (1996). *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Т. 1.
- Філь, Г., Патен, І. (2021). Фразеологема-фаунонім у структурі фразеологічних одиниць української та білоруської мов: лінгвокультурологічний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 52, 2, 7–11.

REFERENCES

- Anusiewicz, J. (1995). *Językowo-kulturowe definicje znaczeń wyrazów językowych*. *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego [in Polish].
- Bashuk, N. (2020). *Frazeologizmy iz zoonimichnym komponentom v nimetskii ta ukraïnskii movnykh kartynakh svitu* [Phraseologisms with a zoonymic component in German and Ukrainian language pictures of the world]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Filolohiia». 9 (77), 200–203 [in Ukrainian].
- Bilonozhenko, V. (2013). *Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy*. Т. 1 [in Ukrainian].
- Zhaivoronok, V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury* [Signs of Ukrainian ethnoculture] [in Ukrainian].
- Kotsura, V., Potapenko, V., Kuibida, V. (2015). *Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy* [Encyclopedic dictionary of cultural symbols of Ukraine] [in Ukrainian].
- Levchenko, O. (2005). *Frazeolohichna symbolika: lnhvokulturolohichniy aspekt* [Phraseological symbolism: linguistic and cultural aspect]: monohrafiia [in Ukrainian].
- Moisiuk, V., Lutsyk, N. (2021). *Zoosemichnyi ta florsemichnyi symvoly yak komponenty frazeolohichnykh odynyts frantsuzkoi movy* [Zoosemic and florsemic symbols as components of phraseological units of the French language]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy, V: Dynamika naukovykh ta osvitynykh doslidzhen v umovakh pandemii: kolektyvna monohrafiia*. 159–168 [in Ukrainian].
- Onufriichuk, H. (2016). *Linhvokulturolohichniy potentsial ukrainskoi etnofrazeolohii: asotsiatyvne pole «Liudyna v koli inshykh istot»* [The linguistic and cultural potential of Ukrainian ethnophraseology: the associative field “Man in the circle of other beings”]. (Dys. kand. filol. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
- Pasiurkivska, M. (2009). *Zoonimichna leksyka v polskii frazeolohii: sklad, semantyka, funktsii* [Zoonymic vocabulary in Polish phraseology: composition, semantics, functions]. (Avtoreferat kand. filol. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
- Pasiurkivska, M. (2005). *Obraz vovka u polskii ta ukrainskii frazeolohii: etnokulturnyi i lnhvistychnyi aspekty* [The image of the wolf in Polish and Ukrainian phraseology: ethnocultural and linguistic aspects]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*. 16, 29–33 [in Ukrainian].
- Petryshyn, M. (2014). *Frazeolohizmy z komponentom-zoonimom u latynskii movi* [Phraseologisms with a zoonym component in the Latin language]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Hermanska filolohiia*. 692–693, 161–165 [in Ukrainian].
- Semenova, O. (2019). *Semantiko-prahmatychni osoblyvosti zoofrazeolohizmiv* [Semantic and pragmatic features of zoophraseology]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 7, 1, 112–115 [in Ukrainian].
- Skorupka, S. (1996). *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Т. 1 [in Polish].
- Fil, H., Paten, I. (2021). *Frazeolohema-faunonim u strukturi frazeolohichnykh odynyts ukrainskoi ta biloruskoi mov: lnhvokulturolohichniy aspekt* [Phraseologeme-faunonym in the structure of phraseological units of the Ukrainian and Belarusian languages: a linguistic and cultural aspect]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. 52, 2, 7–11 [in Ukrainian].